

HISTORIOGRÁFIA

Kísérlet a public history megszelídítésére

A 2018-ban megjelent kötetből megtudhatjuk, hogy a történelemoktatásban ma már felhasználható akár az okostelefonon játszható Pokemon Go! alkalmazás is, német egyetemen a Borgiák című filmsorozatról született szakdolgozat, történészek pedig Facebook és Twitter tartalmak elemzését ajánlják a hallgatók számára. Úgy tűnik, az utóbbi évtizedekben jelentősen megváltoztak a nagyközönség „történelemfogyasztási” szokásai.¹ Egyrészt megnőtt az étvágy, másrészt az akadémikus közeg számára nehezen követhető terepekre vonult át. Az itt ismertetendő könyv fontos kalauz ebben a rohamosan átalakuló világban, amelynek historiográfiai előzményeit és következményeit, valamint elméleti megközelítéseit is tárgyalják.

A munka német szerzőpárosa régóta foglalkozik a public history kérdéseivel az egyetemi oktatás keretein belül. *Martin Lücke* a berlini Friedrich–Meinecke Institut munkatársa, *Irmgard Zündorf* pedig a potsdami jelenkortörténet-intézetben belül dolgozik, s kifejezetten a public history szakértőjeként működik. A két intézet közötti szoros együttműködésnek köszönhetően (2008-tól MA-képzést is nyújtanak a kérdéskörrel) jött létre az alább ismertetett kötet, amely minden bizonnyal a tárgy oktatásának eddigi tapasztalatait, illetve a témában felhalmozott tudást próbálja összefoglalni.

De mit is értsünk a public history² fogalmán? A szó szerinti fordítások különböző változataiban kikerülhetetlen a nyilvánosság, szélesebb közvélemény szerepének hangsúlyozása. Történelem a nyilvánosságban vagy történelem a nyilvánosság számára. Azóta létezik, mióta van történetírás,

1 A problémához magyarul lásd még: „Kétségkívül, a történelem iránt manapság egyértelmű igény van, de nem feltétlenül a szakmai történettudomány iránt. A történelem egyes nézőpontok szerint „fogyasztási cikk” lett (persze valamennyire mindig is az volt, de e folyamat néhány évtizede radikálisan felgyorsult), a public history (az angolszász terminust talán „hétköznapi történelemként”, a „nagyközönség történelmeként” lehetne fordítani) egyre erőteljesebben van jelen, s a kultúra majd’ minden szférájában kifejti hatását.” *Kisantal Tamás: TörtéNet – elmélet. Gondolatok a történelem nem narrativista elképzeléséről. Aetas* 2012/1. 199.

2 A szerzők néhányszor használják még a németre lefordított változatot: angewandte Geschichte, kb. „alkalmazott történelem”, „történelem a gyakorlatban”.

ám eddig nem képezte komolyabb kutatás tárgyát, mert az akadémikus történetész szakma mindig is lenézte a múlt közvetítésének ezen (népszerűsítő) formáit – vélik a szerzők. Szerintük a sokáig parlagon hevert területtel azért kell most egyre inkább foglalkozni, mert napjainkban magának a jelenségnek, valamint az iránta való érdeklődésnek valóságos „boom”-jának lehetünk szemtanúi. Ez a felértékelődés sok tekintetben az egyetemi hallgatók számának drasztikus növekedésével áll összefüggésben és az Egyesült Államokból indult ki: az 1970-es évektől tartó folyamat lényege, hogy a tudományos pályán végül munkához nem jutó, történetész végzettségű tömeg éles bírálatban részesítette az akadémikus történetírást, mondván, újabban egyre inkább nő a tudomány világa és a nagyközönség között. A kihívásra hamar megérkeztek az első intézményes válaszok. Néhány egyetemen (pl. University of California, Los Angeles, 1976) külön hangsúllyal kezdtek el, hogy a hallgatókat a történelem nyilvánosság előtti prezentálására, továbbá a médiában való szereplésre felkészíteni. Hamarosan megalakultak a különböző szakmai képviselők, például a public history „professzionizációját” szorgalmazó National Council on Public History (1980), vagy a The Public Historian nevű szakfolyóirat (1978).

A public history fontosságát a posztmodern kihívás nyomán keletkezett historiográfiai fejlemények csak felerősítették: a korábban jelentéktelennek gondolt témákra, a mindennapokra való történetész fókuszálás, valamint a személyes források (naplók, levelek, interjúk) előtérbe kerülése mind hozzájárultak a történelem demokratizálódásához, az érdekelt köreinek kibővítéséhez. A public history oktatása inkább Ausztráliában és az Egyesült Államokban intézményesült, Európában a dolog még gyerekcipőben jár – bár a szerzők szerint üdítő kezdeményezések indultak útnak Németországban, ahol egyre több helyen kínálnak az egyetemisták számára ilyen kurzusokat.

Általánosan elfogadott meghatározásról nem beszélhetünk a public history kapcsán, ami az eddigi főbb definíciós kísérletek áttekintése után válik szemléletessé. *Robert Kelly* 1978-ban úgy fogalmazott, hogy a műfaj alatt a szaktörténetész módszerek akadémikus körökön kívüli területeken (médiá, múzeumok) való alkalmazását kell érteni. Ez a megközelítés a nagyobb nyilvánosságot egyszerű passzív befogadó közegként képzelel el. Jólal szélesebb tartalmat adott a kifejezésnek *Charles Cole* (1994): *történelem a nyilvánosságért, a nyilvánosságról és a nyilvánosság által*.³ Cole ezek szerint már több pólussal számolt a történeti tudás előállításánál, nála a szélesebb közönség aktívan részt vesz a folyamatban, maga is írja saját

3 History for the public, about the public and by the public.

történeteit, függetlenül az akadémikus világtól. A National Council on Public History 2007-ben közzölt definíciója inkább egyfajta módszerként, sőt mozgalomként írja le a public historyt, amely a *történettudomány eredményeinek közérthető módon történő közvetítéséből* áll. Hogy pontosan milyen módszerről van szó, az itt persze kérdéses marad. A kötet szerzőpárosa a különböző nézeteket igyekszik áthidalni saját fogalomalkotásával. Szerintük *minden olyan történeti ábrázolás ide tartozik (akár történeti, akár nem), amely nem akadémikus jellegű nyilvánosságot céloz meg, de jelenti a történettudomány azon részdiszciplináját is, amely a történelem nyilvánosság előtti prezentálásának módjait vizsgálja*. Mindezzel már feladatokat, konkrét célokat is kijelölnek: a public history kutatójának a történelem konstruktív jellegét, a múlt-konstrukciók előállításának módjait kellene vizsgálnia, forrásai pedig – többek között, hiszen a sor végtelen hosszúságú – filmek, számítógépes játékok, kiállítások, blogbejegyzések, megemlékezések, regények, pamfletok. Ahhoz, hogy a történész ki tudjon lépni az akadémikus terepről a nagyközönség elé, értenie kell a nyilvánosság tereinek működését, ahol óhatatlanul is magas fokú diverzitással, több különböző történelemfelfogással fog szembesülni. Mivel a nyilvánosság a társadalom politikai tere, megjelennek benne a különböző hatalmi relációk, így a *faj* (az amerikai fogalom helyett a németben inkább az etnicitást használják), *osztály* és *gender* kategóriái, amelyek sok tekintetben egybemosódnak és nagy mértékben összefüggésben állnak egymással. A public history professzionális műveléséhez tehát a történésznek értenie kell a társadalom működését, és akkor jár el jól, ha inkluzív emlékezetkultúra kialakításához járul hozzá. Ez azt jelenti, hogy tudatosítania kell, kiket marginalizál, felejt el a hatalom akkor, amikor emlékezik (pl. nemzeti hősökre), és fel kell tennie a kérdést, hogy kikre és milyen politikai célokból emlékezik egy adott kor? Az itt ajánlott recept a posztmodernből táplálkozik: a public history művelőjének láthatóvá kell tennie a hatalom nélkülieket az emlékezés segítségével. Nem cél, hogy egy közös, domináns emlékezet jöjjön létre, inkább egy olyan terep megalkotásáról van szó, ahol egymás mellett létezhetnek akár eltérő emlékezetkonstrukciók is.

A következő fejezetben (A public history módszertani megközelítései) a szerzők felsorakoztatják és hasznosítani próbálják az utóbbi évtizedek számos „fordulata” (visual turn, material turn, sound turn stb.) által létrehozott új tudást és forrásszemléletet. Az új felfogás szerint az anyagi tárgyak vagy a képek már nem csupán passzív tükörképei egy letűnt korszaknak, hanem maguk is folyamatos alakítói a jelennek attól függően, hogy milyen kontextusban értelmezzük őket. A látáshoz hasonlóan a hallás is kulturális jelen-

ség, amely ki van téve a történeti változásnak. Nem csak a jelenkortörténet kutatható azonban ilyen szempontok szerint (ezt gondolnánk, hiszen hangfelvételeket csak onnan ismerünk), ugyanis mindig a kérdésfeltevésünk (itt: hogyan értelmezték a hangokat egy adott korban?) jelöli ki a forrásainkat: született már történeti munka a kora újkori parasztháborúk zajtörténetéről, kommunikációs rendszereiről is. A könyv üzenete világos. A nyilvánosságot megcélzó történésznek tisztában kell lennie reprezentációs eszközeinek befolyásoló erejével és konstruktív jellegével, amit a közönség számára is nyilvánvalóvá kell tenni. Az eddig leírtak nem jelentik egyébként az anything goes, a minden relatív elvének érvényesítését, mert a public historian leteheti a voksát a számára pozitívabb, elfogadhatóbb történelemértelmezés mellett, még ha elfogadását nem is szabad ráerőltetnie közönségére.

Külön rész tárgyalja a bevezetőben már említett forrástípusokat, amelyek a nagyközönség számára a múlt közvetítőiként funkcionálnak. Ide tartoznak a regények, a történelmi ismeretterjesztő magazinok, képregények, játékfilmek és dokumentumfilmek, számítógépes játékok, az internetes fórumok vagy épp a mindenki által alakítható wikipédia. A szerzők – üdvözlendő módon – azt javasolják, hogy pl. a filmek és regények esetében ne az legyen a fő kérdésünk, mennyire „hitelesek”, hanem inkább azt vegyük górcső alá, milyen politikai és kulturális céllal születtek, milyen ábrázolási technikákkal konstruálják meg és közvetítik a múltképeiket – még egy dokumentumfilm is lehet konstrukció, mert a kommentátor diskurzusa általában egységes narratívává fűzi a bemutatott archív képsorokat. A számítógépes játékok kutatásánál fel lehet tenni a linearitás/determinizmus kérdését és elemezni lehet a játékos szerepét, amely a történelmi szubjektuméhoz hasonló.

A szerzők közel negyven oldalon át foglalkoznak a múzeumokkal és emlékhelyekkel, mert szerintük a public history központi intézményeiről van szó. A múzeumok történetében a történetírás paradigmaváltásai látványosan tükröződnek: egy NSZK-ban rendezett kiállítás (Preußen – Versuch einer Bilanz – 1981) a porosz történelmet nem az elitek szemszögéből, hanem mindennapi használati tárgyakon keresztül mutatta be. A múzeumok és a történetírás témáinak egybecsengése nem meglepő, ha tekintetbe vesszük a szerzőpáros intését, amely szerint a múzeumokban kiállított tárgyak mindig egy bizonyos jelentés-összefüggésbe (Sinnzusammenhang) ágyazódnak, ezen összefüggések pedig kölcsönhatásban állnak a történetírás változásaival. Újabban más lett a látogatókhoz való viszonyulás is, akikre a kurátorok már nem pusztán az információ passzív befogadóiként tekintenek, hanem az interaktivitásnak köszönhetően aktív résztvevőként tekinthetők számukra. Ezek a kiállítások elsőrangú forrásai lehetnek a public history

kutatójának, aki a bemutatott tárgyakat a *Clifford Geertz* nevéhez fűződő „sűrű leírás” módszerével elemezheti, illetve rákérdezhet a múzeum politikai, anyagi kontextusára, tematikai súlypontjaira. A könyv szerzőpárosa szerint a megőrzendő anyagi javak gyűjtésébe a jövőben sokkal szélesebb rétegeket kellene bevonni, nem pusztán egy-egy szakértőre bízni, hogy mit konzerváljunk az utókor számára – ezáltal a múzeumokat is egyre inkább az inkluzív emlékezetkultúra (a fogalom visszatérően pozitív jelentést kap a műben) kialakítóivá emelhetjük.

Az utolsó nagyobb fejezetben a szerzők a public history és az oktatás kapcsolatát elemzik, ahol leginkább gyakorlatias megfontolásokat ajánlanak a téma iránt érdeklődő hallgatók számára, továbbá etikai szempontokat vetnek fel. Súlyos etikai probléma, hogy hol húzzuk meg a határt a szórakoztatás és a tudományos hitelesség között. Hogyan legyen a nagyközönség számára előadott múlt-reprezentáció egyszerre szórakoztató és szakmailag releváns? Bár pontos előírást nem kínálnak, úgy vélik, hogy az egyetemi végzettség mindenképpen szükséges a kellő szakmai alapozáshoz, továbbá fel kell készülni rádióban, televízióban való szereplésre, ahol a beszédképességnek jelentős szerepe van. A legjobb, ha a public historian valamilyen szervezethez vagy alapítványhoz csatlakozik, hogy így nagyobb hatékonysággal vehessen részt a szakszerű, mégis szórakoztató múlt-közvetítésben. Különös fontosságú az ún. „His-Tourismus” jelenségében való aktív részvétel, mert itt a történész idegenvezetőként közvetlenül érintkezhet a történelmet fogyasztani kívánó látogatókkal. A kötet végül különösebb konklúzió nélkül zárul, az egyes részművekben való elmélyedéshez pedig a rendkívül gazdag, tematikusan összeállított bibliográfiához utalják az olvasót.

Az ismertetett munka egyik legnagyobb erénye, hogy magas elméleti felkészültséggel szintetizálja a public history témakörében keletkezett tudásanyagot, és számos, eligazodást segítő fogalmi keretet próbál kialakítani. Ráadásul az elméleti fejtegetések mellett praktikus fogódzókat is nyújt, illetve a public history megközelítési módjainak, továbbá a lehetséges MA-szakdolgozatoknak valóságos példatárát közli, ahonnan számos ötlet meríthető. Ügyszintén nagy segítséget nyújt a tematikus, rendkívül naprakész bibliográfia, amely alapján a public historyról való tudását mélyítheti az olvasó. A felsorolt erények mellett a munkával szemben két kifogásom van. Vitatható szerkezeti megoldás, hogy a szerzők a múzeumoknak és az emlékhelyeknek szánták az egyik leghosszabb fejezetet, ugyanis kérdéses (persze nehezen mérhető), hogy valóban ezek az intézmények a public history legfontosabb közegei. A számtalan egyéb megemlített médium (pl. az internet) hatása, azt gondolom, legalábbis vetekszik a múzeumokéval, ha

az általa megszólított közönség nagyságát vesszük figyelembe.⁴ A másik kritikai megjegyzésem arra irányul, hogy a szerzők szinte említést sem tesznek a public history fundamentalista, ideológiailag kétséges kinövéséről és formáiról.⁵ Nemes célkitűzés a különböző emlékezetek, történetek egymás mellett élését biztosító nyilvánosság kialakítása, de mi történik akkor, ha egy-egy ilyen történet a többi felszámolását tűzi ki célul, vagy éppen az akadémikus történetírás megsemmisítésére törekszik?⁶ Elvégre a holokauszttagadó David Irving büszkén hirdette – egyesek számára pedig éppen ez adta a vonzerejét –, nincs történészi képzettsége és nem tartozik az akadémikus közegehez.⁷ A könyvben esetleg szó eshetett volna arról az örök, nehezen eldönthető kérdésről, hogy a történész miként kezelje a public history ezen, a tudományosság szempontjából „legalábbis gyanús”⁸ változatait. Így ugyanis legalább annyira szól a könyv a public history jelenségéről, mint arról, hogy a szerzők milyenek szeretnék látni azt a jövőben: szakmai képzéssel bíró, a public history sajátos megközelítési módjait felhasználó történészek által felügyelt/befolyásolt nyilvános térnek. Az is igaz azonban, hogy a public history elemzéséhez, az ahhoz való viszonyuláshoz a német szerzőpáros kifejezetten jó kiindulási alapot nyújt, ehhez munkájuk megkerülhetetlen, célkitűzésük (a történészek „terepre” való felkészítése) pedig sok tekintetben üdvözlendő.

Martin Lücke – Irmgard Zündorf: Einführung in die Public History. [Bevezetés a public history-ba] Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2018. 208 oldal.

Törő László Dávid

4 Az internetes fórumok kommentárjai alapján a szaktörténetírói eredmények lecsapódását méri: *Illik Péter*: A Mohács-kód. A csatavesztés a magyar köztudatban. Bp. 2015.

5 Egyedül a képregények tárgyalásánál jegyzi meg, hogy ezt a műfajt az ideológiai propaganda könnyen felhasználhatja, mert a kép és szöveg együtt nagyon szuggesztív erejű.

6 Ld. erről: *Gyáni Gábor*: Nemzet, kollektív emlékezet és public history. In: *Uő*: Nép, nemzet, zsidó. Bp. 2013. 173–210.; *Erős Vilmos*: Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története. Bp. 2015. 405–406.

7 Irvingről és a peréről bővebben ld.: *Törő László Dávid*: Public history az ítélszék előtt. A Tagadás című filmről. <http://ujkor.hu/content/public-history-az-iteloszek-elott-tagadas-cimu-filmrol> Letöltve: 2018-08-04

8 *Gyáni Gábor*: A nemzeti versus transznacionális történetírás dilemmái. In: Kovács Kiss Gyöngy (Szerk.): A történész műhelye. Kolozsvár, 2015. 79. 1. Jegyzet.